

НАҲАЙЫ ҶАЛАЯТЫ ИЙТ *CANIS LUPUS FAMILIARIS* ЛЕРИ ЦЕСТОДА КЛАСЫ ГЕЛЬМИНТЛЕРИНИҢ ЗАМАНАҒӨЙ ТҮР ҚУРАМЫ

Ш.А.Абдурахмонов – магистрант

А.С.Бердибаев – биология илимлери бойынша философия докторы, доцент

Эжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: гельминтологик, тиббиёт, ветеринария, зооантропоноз, экологик.

Ключевые слова: гельминтологический, медицинский, ветеринарный, зооантропоноз, экологический.

Key words: helminthological, medical, veterinary, zoonthroposes, environmental.

Соңғы он жыллыкта үй ийтлери хэм адамлардың өз ара тәсири сезилерли дәрежеде асты хэм бүгинги күнде үй ийтлери популяциялары ең көп үй хайўанларынан есапланады. Соның менен бирге, үй ийтлери хәр түрли экто хэм эндопаразитлер менен кеселлениўи мүмкин, олардың айырымлары зоонотик потенциалға ийе. Адамлар үй ийтлериниң сыртқы жүн қатламы, азық аўқатлық өнимлери ямаса суўлары менен тиккелей байланыста болыўы арқалы хәр-түрли гельминтоз кеселликлер менен кеселлениўи мүмкин. Және бир глобал ден саулық машқалаларынан бири бул қоршаған орталықтың үй хэм ийесиз ийтлердиң дәреті менен патасланыўы. Үй хэм ийесиз ийтлердиң хәр түрли гельминтоз кеселликлер менен кеселлениўи өз нәубетинде инсан саламатлығы ушында кәуипли болған, хәттеки өлимге алып келиўи мүмкин болған паразитар кеселликлерди жуқтырыўда үлкен орынды ийелейди. Сонлықтан ийтлер гельминтофаунасы хаққындағы теориялық хэм әмелий билимлерди билиў үлкен әҳәмиетке ийе. Соның ушын биз усы изертлеўде Наўайы җалааты аўыл хэм қала шараятларында үй хэм ийесиз ийтлер гельминтофаунасының хәзирги жағдайын хэм зооантропоноз түрлердиң салмағын бахалаўды мақсет қылып алдық [4].

Изертлеў жумыслары 2022-2023-жыллар даўамында Өзбекстан Республикасы Науайы җалааты аўыл хэм қала шараятында хәр түрли мәўсимде маршрутлы алып барылды. Тийкарынан академик К.И.Скрябинниң толық хэм толық болмаған гельминтологик жарып көриў усылынан пайдаланып 14 нуска үй хэм ийесиз ийтлер тексерилди [3].

Изертлеў даўамында анықланған трематода, цестода хэм акантоцефала класына тийисли гельминт түрлери дистирленген суўда 3-4 мәрте жуўылып соңынан 70%, 96% спиртте фиксация қылынды, нематода класына

тийисли гельминтлерди дистирленген суўда 2-3 мәрте жуўылып соңынан Барбагалло суйықлықларында фиксация қылынды хэм этикеткилер жабыстырылды.

Гельминтлерди анықлаў жумыслары Эжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты Улыўма биология лабораториясында хэм айрым лаборатория изертлеў жумыслары Наўайы җалааты хэм районларындағы Ветеринария лабораторияларында әмелге асырылды. Гельминтлерди үйрениў ушын сүт кислотасы хэм глицеринниң 1:1 салыстырма араласпасынан пайдаланылды. Гельминтлерди өлшеў дәрежелерге бөлінген окуляр линейка жәрдемінде орынланды. Тоталь хэм ўақтыншалық препаратларды таярлаў улыўма қабыл етилген методлар тийкарында әмелге асырылды [1,2, 3].

Изертлеў нәтижелерине көре Наўайы җалааты аўыл хэм қала шараятында хәртүрли аймақларда гельминтологик тексеріўден өткерилген 14 үй хэм ийесиз ийтлерде 7 түрдеги цестода класына тийисли гельминтлер анықланған болып, олар 1 тип, 1 класс, 1 отряд, 3 туқымлас, 5 туўысқа тийисли екени анықланды (1-кесте). Анықланған гельминт түрлериниң барлығы өз хожайыниң жиңишке бөлим ишеклеринде паразитлик ете билиўи гүзетилди. Гельминтлердиң раўажланыў циклинде аралық хожайын ўазыйпасын бүргелер, үй хэм жабайы хәр түрли туяқлы хайўанлар, кенелердиң хәр түрли ўәкиллери, үй хэм жабайы қоянлар атқарады [1,2].

Ийт гельминтлериниң дерлик барлық түрлери экологиялық тәрептен омыртқалы хайўанлардың барлық класс ўәкиллери менен аралық ямаса резервуар хожайын сыпатында байланыста болады. Ийт гельминтлери хэм басқа омыртқалылар ортасындағы байланыслар ветеринария хэм медицина әмелияты көзқарасында айрықша әҳимийетке ийе [1].

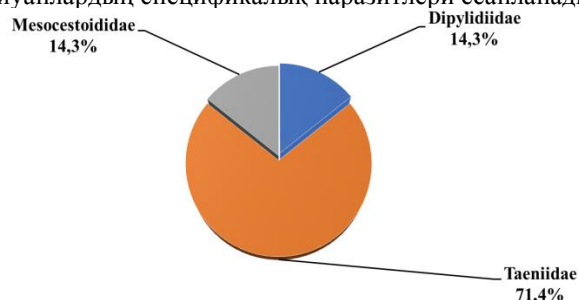
1-кесте. Наўайы җалааты ийт гельминтлериниң таксономик дүзилиси

Отряд	Туқымлас	Туўыс	Түр
Cyclophillida	Dipylidiidae	<i>Dipylidium</i>	<i>Dipylidium caninum</i>
	Taeniidae	<i>Taenia</i>	<i>Taenia hydatigena</i>
			<i>Taenia ovis</i>
			<i>Taenia pisiformis</i>
		<i>Multiceps</i>	<i>Multiceps multiceps</i>
		<i>Echinococcus</i>	<i>Echinococcus granulosus</i>
	Mesocestoididae	<i>Mesocestoides</i>	<i>Mesocestoides lineatus</i>
1	3	5	7

Изертлеўлер нәтижелерине қарап Dipylidiidae туқымласына тийисли *Dipylidium caninum* 14,3%, Taeniidae туқымласына тийисли *Taenia hydatigena*, *Taenia ovis*, *Taenia pisiformis*, *Multiceps multiceps*, *Echinococcus granulosus* 71,4% хэм Mesocestoididae туқымласына тийисли болған *Mesocestoides lineatus* 14,3% гельминт түрлери менен зиянланыўы гүзетилди (1-сүўрет).

Ийтлерде гельминтлер менен зиянланыў максимал көрсеткиш *Taenia pisiformis* цестодасы 42,8%ти қураған болса минимал зиянланыў 7,1%, *Dipylidium caninum* цестодасына туўры келди қалған түрлерде болса бул көрсеткиш 14,3% тен 28,5% ти қурады. Анықланған гельминтлердиң инвазия интенсивлиги бойынша 1 ден 21 нускаға шекемгини қурады. Ийтлерде анықланған

барлық түрлер, жабайы жыртқыш сүт емизйўши хайўанлардың спецификалық паразитлери есапланады.

1-сүўрет. Ийт гельминтлериниң туқымласлар кесиминде бөлистрилиўи.

Taeniidae тукумласына тийисли гельминтлер менен ийтлердин зыянланыуының инвазия экстенсивлик хэм интенсивлик көрсеткишлеринин жокары болууы түрлер санының көп болууы менен жәнede аралык хэм резервуар хожайындар популяциялары ийтлер популяциясына жақын болууына байланыслы болууы мүмкин [1].

Науайы ўалаяты аймағында ийтлерде анықланған гельминтлердин медицина ушын әхмийетли *Taenia hydatigena*, *Echinococcus granulosus*, *Multiceps multiceps* түрлери хэм ветеринария ушын *Dipylidium caninum*, *Taenia hydatigena*, *Taenia pisiformis*, *Multiceps multiceps*, *Echinococcus granulosus*, *Mesocostoides lineatus* түрлери әхмийетли екенлиги анықланды [1].

Ийтлердин зооантропоноз гельминтозлар таркалуындағы роли көп жыллардан бери ден саулықты саклау хэм ветеринария профилиндеги биологлар хэм паразитологлардың итибарын тартып келген [1, 4].

Әдебиятлар

1. Бердибаев А.С. Қорақалпоғистон йирткич сүт әмизувчилари (Mammalia: Carnivora) гельминтлари.: Дисс. ... био. фан. фалсафа. докт. (PhD). – Нукус: 2021. –С. 156.
2. Козлов Д.П. Определитель гельминтов хищных млекопитающих СССР. -М.: «Наука», 1977.
3. Скрябин К.И. Методы полных гельминтологических вскрытий позвоночных, включая человека. М.: МГУ, 1928. –С 45.
4. Alisher Safarov, Andrei D. Mihalca, Gab-Man Park, Firuza Akramova, Angela M. Ionică, Otayorjon Abdinabiev, Georgiana Deak and Djalaliddin Azimov. // A survey of Helminths of Dogs in Rural and Urban Areas of Uzbekistan and the Zoonotic Risk to Human Population. Pathogens 2022, 11, 1085. (Pathogens 2022, 11, 1085. <https://doi.org/10.3390/pathogens11101085> <https://www.mdpi.com/journal/pathogen>)

РЕЗЮМЕ. Мақолада Навоий вилояти кишлок ва шаҳар шароитида ҳар турли жойлардаги дайди ҳамда уй итларида ўтказилган гельминтологик текширишлар натижалари баён этилган. Шунингдек, гельминт турларининг паразитлик этиш жойлари, ривожланиш цикли, оралик хўжайинлари тўғрисида маълумотлар берилган.

РЕЗЮМЕ. В статье описаны результаты гельминтологических исследований, проведенных на бродячих и домашних собаках в сельских и городских условиях Навоийской области. Также приводятся сведения о местах обитания видов гельминтов, цикле развития, промежуточных хозяевах.

SUMMARY. The article describes the results of helminthological studies conducted on stray and domestic dogs in rural and urban conditions of the Navoi region. Information about the habitats of helminth species, development cycle, and intermediate hosts is also provided.

SHOHIMARDONSOY DARYO HAVZA LANDSHAFTIDAGI MELIORATIV HOLAT, GEOEKOLOGIK VAZIYAT VA ULARNI YAXSHILASH MASALALARI

S.M.O'ktamova – mustaqil tadqiqotchi

Qo'qon davlat pedagogika instituti

Tayanch so'zlar: sizot suvlar hajmi, sho'rlangan yerlar, meliorativ holat, ekologik vaziyat, geoeologik tarmoqlar, sug'orish nosoz hudud, xo'jalik tarmoqlari.

Ключевые слова: сизот объём вод, засоленные земли, мелиоративное состояние, экологическая ситуация, геозоологические сети, орошение неисправная территория, отрасли хозяйства.

Key words: sizot water volume, saline lands, reclamation, ecological situation, geoeological networks, irrigation defective territory, farm networks.

Jahonda tabiiy resurslarning cheklanganligi va antropogen landshaftlar maydonining kengayib borishi, iqlim va yer osti hamda yer usti suvlaridan oqilona foydalanish, iqlim ko'rsatkichlari, daryo suv rejimining sifat o'zgarishini, landshaftlarga kompleks ta'sirini baholash hozirgi kunning eng dolzarb masalalaridan hisoblanadi [2]. Bu muammolarni oldini olish, ularga qarshi kurashish bo'yicha xalqaro tashkilotlar, jumladan, BMTning 2030-yilgacha barqaror rivojlanish dasturining 15-bandida "Quruqlik ekosistemalarini muhofaza qilish va tiklash, ulardan oqilona foydalanishga ko'maklashish va ortga qaytarish, bioxilma-xillikni yo'qolib ketishi jarayonini to'xtatish"ga qaratilgan vazifalar belgilangan. Mazkur vazifalarni yechishda daryo geoeologik va meliorativ holatini baholash dolzarb ahamiyat kasb etadi [1].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 30-oktabrdagi PF-5863-son «2030-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasi»ni tasdiqlash to'g'risidagi farmoni, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 20-oktabrdagi 841-son "2030-yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori mazkur maqolani yozishga asos bo'ladi.

«O'zbekiston Respublikasini 2017-2021-yillarda yanada rivojlantirish bo'yicha «Harakatlar strategiyasi»da «Atrof-tabiiy muhit, aholi salomatligi va genofondiga zivon yetkazadigan ekologik muammolarni oldini olish» yuzasidan muhim vazifalar belgilab berilgan. Bu borada mahalliy aholining tabiatdan foydalanish tajribalari asosida tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ijtimoiy-ekologik muammolarni oldini olishga yo'naltirilgan ilmiy tadqiqotlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Shohimardon daryo havzasidagi geoeologik va meliorativ o'zgarishlar muammolarini o'rganishning nazariy-uslubiy asoslari xorijiy olimlardan K.Runge C.Conrad, M.Rahmann, M.Machwitz, J.Ahern, Starr S.Frederick, R.P.Morgan, A.S.Kostrowiki, V.A.Nikolayev, E.O.Neef, J.Mc-Closkey va boshqalarning ishlarida keltirilgan.

MDH olimlaridan A.N.Kashtanov, F.N.Lisitskiy, G.I.Shvebs, M.SH.Ishanqulov, K.A.Drozdov, V.N.Bevz hamda o'zbekistonlik olimlardan L.N.Babushkin, N.A.Kogay, A.Abulqosimov, N.P.Vasikovskiy, V.N.Veber, V.M.Chetirkin, N.A.Gvozdetskiy, T.V.Zvonkova, Yu.Sultonov, V.Isaqov, K.M.Boymirzayev, O.M.Qo'ziboyeva, A.A.Nazarov, A.N.Nigmatov, I.Abdug'aniyev, R.Xoliqov tadqiqotlarida uchraydi.